

Asociación Cultural A Nosa Fala

proposta da

ORTOGRAFÍA DE A FALA

lagarteiru

[miyrá]

[ʧafurðón, ʧóθu]

[ʃínʃa, izíndʒa, dʒíndʒa]

Ortografía de A Fala
lagarteiru
mayu 2017

Autoris: Miembros da Asociación Cultural A Nosa Fala
Coordinadol: Miroslav Valeš

Agradecimentu

A suigüenti proposta é u resultau da labor colaborativa de valverdeños, lagarteirus i mañegus, in a su mayuría miembros da Asociación Cultural A Nosa Fala. Cumu coordinadol quere agradecer u tempu que han dedicau a esti traballu:

Omar Alonso Barroso
Francisco José Antúnez Navais
Araceli Barroso Lanchares
Mari Ángeles Domínguez Pestana
Marisa Domínguez Valerio
José Luis Estévez Pérez
Tamara Flores Pérez
Pedro Geraldés
Alicia Manso Flores
Juan Carlos Márquez Durán
Patricia Obregón Vinagre
Manuel Vicente Pascual Gómez
Mikel Payo Barroso
Miguel Ramos Ramos
Francisco Sánchez Flores
Laura Sánchez Pascual
María del Pilar Téllez Rodríguez

Si se me ha ulviau algun, u sintu mutu, peru le agradezu igualmenti a su aportación.

PRÓLOGU da versión actualizá (2017)

Fai un anu a Asociación Cultural A Nosa Fala publicó a su primeira proposta de cómu iscribil in A Fala. As regras se habían discutíu in mutas riuniós dus socius pero a aplicación práctica aportó ixperiencia que foi difícilmeni privisibli in as discusiós teóricas. Creu que a mayuría das regras que se habían propostu eran mui acertás, sin embargo, tamén se habían propostu regras que se mostrorin problemáticas in u momentu da su aplicación. Esta versión actualizá intenta ispicifical puntus que se dixorin sin tratal i tamén cambial as regras que nun funcionan de maneira idónea. Us fundamentus teóricus da proposta quedan iguais, solu temus un anu máis de ixperiencia, i pur isu creeemus que é un bo momentu pa publical unha versión actualizá. Us cambius, in comparación cun a proposta anterior, tocan sobre tó u tema da I latina i a Y griega. Oitru cambiu significanti é a flexibilidai in u campu, tan disputau, das sibilantis. In esti aspectu, u problema máis gravi foi a tradición diferenti que tenin us tres lugaris. Esta versión actualizá intenta respetal, máis que a anterior, as tradicións singulais dus tres lugaris, sugiriendu «grafías iquivalentis» pa que ca un dus falantis se poya sintil idintificau cun a ortografía. Ademais, creemus que esta versión será inda máis fácil de ushal que a anterior i que mutivará a ixhenti iscribil na su lengua materna. É probabli que esta versión nun sea a última i que u ushu das normas que prupuñemus uriginará unha millora cuntínua das normas ortográficas. Esti é un procesu natural que a largu plazu mus levará a emancipación de A Fala cumu lengua iscrita. Hasta agó A Fala se ushaba sobre tó in a comunicación oral, sin embargo, a supervivencia da lengua dependi tamén da su intrá in u ámbito iscritu. A sigüenti proposta intenta apoyal a us ushuarius, mutivalus pa iscribil i dali unha guía pa us momentus de duda. Us comentarius i propostas de oitras alternativas istán sempris benvindas.

Miroslav Valeš
coordinadol
miroslav.vales@tul.cz

NOTA IXPLICATIVA

In u textu se aplica a regla das «grafías iquivalentis», pur u cual a parti lagarteira istá iscrita ushandu SH i XH, mentras a parti mañega usha Š i Ě. Iсту, sin embargo, nun significa que a ixhenti de esi lugal isté obligá a ushal exactamenti esas grafías. As grafías SH = Š = S i XH = Ě = X son simplimenti IQUIVALENTIS i pur isu ca ushuariu po iscollel das iquivalentis a que millol le corresponda.

A FALA

A Fala é a lingua materna da ixhenti que vivi in Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu. As tres variedais que forman A Fala se chaman: valverdeñu/chapurrau (in Valverdi du Fresnu), lagarteiru (in As Ellas) i mañegu (in Sa Martín de Trevellu).

In u anu 2001 a Ixhunta de Ixtremadura proclamó A Fala «Bién de Interés Cultural» pricisandu u sigüenti:

«A Fala» forma parte del Patrimonio Histórico y Cultural de Extremadura, siendo necesario que las distintas Instituciones y Administraciones Públicas coordinen sus actividades para garantizar su defensa y protección de modo que «Lagarteiru», «Mañegu» y «Valverdeiru» sigan siendo una realidad mientras sus hablantes así lo quieran. Y se han citado precisamente las tres modalidades, porque es preciso ser conscientes de que, aún teniendo un mismo tronco lingüístico, encierran diferencias que en ningún momento impiden, sin embargo, la intercomunicación entre los hablantes.

Las lenguas no deben imponerse ni restringirse en su uso desde los poderes políticos o culturales, pese a que haya sido una constante tentación en todos los momentos de la historia.

Por el contrario, las Instituciones han de tener como única misión el velar por su mayor conocimiento y por facilitar su libre difusión.

La lengua pertenece a los hablantes, «A Fala» pertenece a los habitantes de estas tres localidades y han de ser ellos los que digan cómo desean practicarla, en qué medida y con qué limitaciones (DOE no. 36, 27 marzo 2001, p. 2860).

É certu que a tirminulugía «A Fala» nun é idónea, de feitu, solu 18% de ushuarius utiliza esta. Sin embargo, é u únicu glotónimu que abarca as tres variedais i ten certu apoyu popular u, pur lo menus, nun causha rechazu. Pur esta radón a Asociación Cultural se chama A Nosa Fala, igual que a lingua, hasta u momentu que se generalici oitru glotónimu millol. Naturalmenti, a ixhenti se refieri a su lingua cun u nomi da variedai respectiva, idindu que falan valverdeñu, lagarteiru u mañegu, dixandu a tirminulugía A Fala máis ben pa u ámbito de lingüística, cuando fai falta rifirilsu as tres variedais a ve.

A ixhenti dus tres lugaris se sinti urgullosa da su idintidai ispicífica acuñá pur a su lingua i desea que a lingua siga transmitíndusi as generaciós vinideiras. Pur esta radón dibiría tamén discutilsu a pusibilidai de incluil A Fala nu currículum iscolal. É natural iducal us fillus in a su lingua materna i, ademais, se trata dun dus dereitus fundamentais. Nun sorprendi que a vasta mayuría (91%) dus falantis apoiu esta idea.

A iducación in A Fala naturalmenti supón tamén a ixistencia da su forma iscrita. É pur isu que a Asociación Cultural A Nosa Fala istá traballandu u tema da ortografía. Das incuestas realizás intre us falantis resulta que a mayuría (84%) apoiu a idea de que A Fala dibiría iscribilsu cun unha norma propia que nun copii ni galegu ni portugués ni castellanu. Esti resultau nun é sorprendenti ya que a forma iscrita dunha lingua tamén reflega a idintidai dus seis falantis i a ixhenti dus tres lugaris nun se idintifica ni cun u galegu ni cun u portugués. A sigüenti proposta da ortografía respeta esta upinión mayuritaria, ya que a lingua pertencu a us seis falantis i solu elis tenin u dereitu de didicidil cómu querin iscribila.

PRIÁMBULU

da ixhenti

A Fala sempris ha síu u mediu de comunicación oral da ixhenti que vivi in Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu. Antiguamenti a lingua sufríu dispristigiu, peru actualmenti us falantis sintin miriciú urgullu da su lingua ya que é a marca esencial da su idintidai cultural. Sin embargo, a tradición oral se volvi insuficienti, a ixhenti se dá ca ve máis conta de que tamén é necesariu iscribil in A Fala. Esta nicisiai ha dau u impulsu as discusiós sobre a ortografía.

pur a ixhenti

A sigüenti proposta de ortografía se fundamenta nas riuniós dus miembrus da Asociación Cultural A Nosa Fala levás a cabu desde u anu 2013. Us puntus individuais foran discutíus cun ditiñimentu i sirindai intre lingüistas i non lingüistas de us tres lugares cun u fin de sugiril unhas regras ificacis.

pa ixhenti

U objetivu da proposta ortográfica é ofrecel unhas regras que sirvan ben a us falantis, que les facilitin unha ferramenta útil cun a que se identifiquin i que us mutivi a iscribil cun a mayol frecuencia pusibli. Pur esta radón a proposta toma in conta us sigüentis principius básicos:

1. Fácil i intuitiva.

Upinamus que a ortografía dibiría sel utilizá pur ushuarios de tos edais i cundiciós, i pur tantu dibiría sel u máis simpli i intuitiva pusibli, ispecialmenti cunsiderandu que us colegius dus tres lugares nun isinan a lingua materna i así us falantis nun tenin a uportunidai de aprendel cómu iscribil A Fala. Tamén hai que tomal in conta a su aplicación pur us modernus medius de comunicación.

2. A Fala é unha lingua, nun é un dialectu.

A Fala é a lingua ancestral dus habitantis de Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu, nun é un dialectu du galegu u du portugués. U urigin de A Fala é unha cuestión independienti da su ortografía. A ortografía nun intenta acintual u sei pariciú cun algunha das oitras linguas románicas da pinínsula, sea castellanu, asturianu, galegu u portugués. Sin embargo, us falantis istán alfabetizaus in castellanu, pur u que prupuñemos utilizal as grafías du castellanu pa us suníus que tenin a mesma correspondencia in A Fala. Se trata dunha cuestión práctica i non de acintual u parentescu u castellanizala.

3. Respetu as tres variedais.

A proposta respeta que ca un dus tres lugares ten a su variedai vernácula i pur tantu a ixhenti ten u dereitu de ixpresalsi, tamén pur iscritu, in a su variedai vernácula. U objetivu é unifical a transcripción de suníus, pa que se iscriban igual us que se prununcian igual (u mismu suníu = a mesma grafía). Sin embargo, u mismu tempu, se intenta que u risultau gráficu das tres variedais dé unha impresión de que se trata dunha lingua (A Fala), a peshal de iscribil de forma un poicu diferenti algunhas palabras.

4. Respetu a tradición.

Aunque ixisti poica tradición de iscribil in A Fala, esta proposta intenta respetal, sempris que se poya, as ortografías que se han utilizau hasta agora, pur exemplu, u único periódicu: *Anduriña*, a rutulación das callis, i iscritus de oitrus lingüistas i non lingüistas. Pur tantu toma in cunsideración que us falantis ya istán acostumbraus a certus símbulus que asocian cun us suníus que nun ixistin in castellanu.

ABECEDARIU A FALA

grafía(s)	fonema(s)	ejemplus
A	a	abella, airi
B	b	barrocu, bancu, beixhu
C	k, θ	caracol, ciai, Cáciris, cen
Ch	tʃ	chu, chamal
D	d	dorra, dagal, dois
DX	dʒ	londxi, grandxa
E	e	elefanti, ejemplu
F	f	folla, figu
G	g, x	grandi, general, gitano
H		homi, huspital
I	i	idel, istal, ilmanu
J	x	jovis, jabalí, jamón
K	k	kilo
L	l	leiti, leval
LL	ʎ	consellu, calli, llanu
M	m	ma, mullel
N	n	nomi, narandxa
NH	ɲ	unha, algunha
Ñ	ɲ	camiñu, ispañol
O	o	osu, ovu
P	p	pedra, peitu
Q	k	que, quanti, quindi
R	ɾ, r	lagartu, verdi, ríu
RR	r	carreira, corriol
S	s	soñu, sel
Ŝ = SH = S	z	caša = casha = casa, camiša = camisha = camisa
T	t	taita, tella
U	u	uva, unha
V	b	vaca, vellu
X	ʃ, s, x	caixa, baixu, ixtranjeiru, ixamin, México
Ẃ = XH = X	ʒ	queixu = queixhu = queixu, hoiẃi = hoixhi = hoixi
Y	j	reyis, viyúa, proyectu
Z	θ	zorra, zagal, cazal

PROPOSTA DAS REGLAS ORTOGRÁFICAS

As sigüentis normas rigulan a iscritura de A Fala i dibíu a poica tradición son suscipientis de cambiü, así cumu de unha ispicificación máis detallá, conformi vai avanzandu u procesu de discripción da lingua.

▪ Principius generais da ortografía

A proposta respeta as tres variedades, u mismu que respeta as preferencia individuais dus falantis. Pur esta radón se permiti bastanti variación; sin embargo, se dá preferencia as formas que usha a mayuría dus falantis in ca lugar. Pur exemplu, a pronunciación [dífu] é máis frecuente (in *As Ellas* i *Sa Martín*) que [dísu], pur isu é prifiribli iscribil *dixu* cun «x» i non *disu*. Da mesma maneira é aconsellabli iscribil *plátanu* cun «l», ya que esta pronunciación é máis frecuente que a cun «r». De tos formas, u importanti é sempris pensal in a cohesión i nun cumbinal varias formas de iscribil in un textu. Si u ushuardi dicidi iscribil *pul* i non *pur* dibiría felu u largu du tó textu de forma sistemática, u mismu si dicidi iscribil *prátanu*.

▪ Signus de puntuación

Se ushan da mesma maneira que in castellanu, incluús us signus de interrogación i ixclamación u principiu da oración: ¿...?, ¡...!

▪ Mayúsculas

Se iscribin mayúsculas i minúsculas in us mismus caushus que in castellanu, cun a excepción de «*A Fala*» que se iscribi cun mayúscula. De esta maneira us falantis poyin aplical as reglas que han aprindíu pa u castellanu.

▪ Apóstrofis

Nun se ushan apóstrofis, sin excepción.

▪ Acintuación

As reglas de acintuación se ushan de maneira paricía a u castellanu, cun a excepción dus vocais descrecientis u final da palabra.

Levan tildi as palabras agudas –as que tenin a última sílaba tónica– si istán acabás in vocal, *-n* u *-s*: *Sa Martín*, *caixón*, *indición*, *istá*, *falí*, *beberé*, ...

Levan tildi as palabras llanas –as que tenin a pinúltima sílaba tónica– si istán acabás in consonanti exceptu *-n* i *-s*: *cárcil*, *inútil*, *cáncer*, ...

Levan tildi tos palabras isdrújulas –as que tenin a antipinúltima sílaba tónica–: *sábadu*, *últimu*, *plátanu*, ...

Levan tildi tos palabras sobriisdrújulas –as que tenin a sílaba tónica anteriorol a antepenúltima –: *cómpramulu*, *recórdamulu*, ...

As palabras monosílabas, pur regla general, nun levan tildi (*a, vas, di, foi, ca,...*), salvu algunhas excepcións. Certus monosílabus tónicos levan unha tildi diacrítica pa diferencialus du sei correlatu átonu:

SIN TILDI

e (conj.) Juan e Inés (val.)
da (*de + a*) chegamus da serra as oitu
das (*de + as*) as portas das casas
de (prep.) vimus de andal
do (*de + o*) a porta do cementeriu (mañ.)
le (pron.) nun le digas que u sabis
to (pron. *te lo*) to digu en seriu (mañ.)
tu (pron. + *te lo*) a tu mairi, tu digu tó (lag.)
mu (pron. *me lo*) mu dixu José
mo (pron. *me lo*) mo dixu José (mañ.)
lu (pron. *se lo*) lu digu agora (lag.)
na (*in + a*) istá na mesha
pa (prep.) istu é pa ti
se (pron.) se chama Carmen
si (conj.) si chegás a horas, chámami
mais (conj. *pero*) u chamí mais nun pudu vil

CUN TILDI

é (verbu sel) el é u mei ilmanu
dá (verbu *dal*) me dá meu a oscuriai
dás (verbu *dal*) nun me dás ni as gracias
dé (v. *dal + num.*) que nun te dé velgoña; dé 10
dó (verbu *dal*) me dó mutus recordus pa ti
lé (verbu *lel*) sempris lé u periódicu (lag.)
tó (adv. *todo*) tó é intereshanti
tú (pron.) tú eris grandi
mú (sust.) mú é u machu de a mua
mó (sust.) me doi unha mó
lú (sust.) oscureci, hai poica lú
ná (sust. *nada*) nun te debu ná
pá (sust.) lévati u picu i a pá / in tempus de pá
sé (verbu *sabel*) nun sé a qué hora acabaremos
sí (adv. afirmativu) sí, dispois vo
máis (adv. cant.) me gustaría comel máis

In us caushus relevantis se acintúan tamén us plurais correspondentis: *tós, mús, ...*

Ademais dus monosílabus citaus, se acintúan us pronomis interrogativus *¿qué?, ¿cómu?, ¿cuál? ¿cuántu?* i ixclamativus *¡dóndi vas!, ¡qué didis!*

Us diptongus, secuencias de dus vocais prununciás dentru da mesma sílaba, se acintúan siguindu as regras generais: *causha, muiñu, tradición, tradiciós, adiós, ...*

Sin embargo, si un diptongu decrecienti (**au, ou, eu, ai, oi, ei**) apareci u final da palabra, u sea, in a última sílaba, leva acentu sin a nicisiai de marcalu cun tildi: *falau, falei, pareceu, nicisiai, disputau, identidai, risultau,...* tamén: *ademais, dispois, nicisiais, vocais, faleis, falais, risultaus, ...*

Un hiatu é a secuencia de dus vocais que nun se prununcian dentru da mesma sílaba. Us hiatus, formaus pur dus vocais abertas (a, e, o) siguin as regras generais de acintuación: *león, poeta, creó, caótico, maestru, ...*

Us hiatus formaus pur unha vocal fechá (i, u) tónica i oitra aberta (a, e, o) átona u pur dus vocais fechás, sendu unha de elas tónica, levan tildi sempris, sin cunsideral si u i xigin u non as regras generais de acintuación: *tíu, túa, síu, súa, país, ríu, acintúa, parícíu, divirtíu, bibía, heroína, pruhíbin, ...*

Us adverbios acabaus in *-menti* se acintúan si us adjitivus de us que se forman levan acentu: *fácil - fácilmenti, lindu - lindamenti, ...*

Nun se acintúan *solu* in u sintíu de *solamenti*, ni us pronomis demostrativus *esti, esi, ...* *Esti nun me dixu na* (igual que nun se acintúan in castellanu según a norma actual).

▪ Contracción

Se poyin u non iscribil ixhuntas as contraccións da praposition *de* + artículu ditirminau: *du / de u, dus / de us, da / de a, das / de as*; i tamén *de* + artículu inditirminau: *dun / de un, dus / de us, dunha / de unha, dunhas / de unhas*.

Tamén se pirmiti variación cun as prapositions *in, a* + artículu ditirminau, que se poyin iscribil u ixhuntas u pur separau: *in a / na, in us / nus, a u / au, ...* in Sa Martín se cumbinan cun u artículu *o* = *a o / ao, a os / aos, ...*

As demais palabras se iscribin sempris separás: *de esti, de aquela, in aquela, inda agó, pur u, de uva, ...*

Excepcións:

- *tolus* se iscribi ixhuntas cumu unha palabra.
- *dambus* nun é contracción, é unha palabra cun significau léxicu, pur u que nun se trata de excepción.
- *de A Fala* se iscribi separau pur radón da mayúscula. U mismu se aplica a us topónimus que impezan cun artículu: *de As Ellas, de Us Foyus, ...*

FONOLOGÍA

▪ Vocais

A pronunciación das vocais *i/e, o/u* varía cunsiderabrimenti in us tres lugares. Conformi a us principios generais, in ca lugal se iscribi tal i cumu se pronuncia. As formas que usha a mayuría dus falantis son as formas prifirías i recomendablis. Así que us mañegus naturalmenti iscribirán u artículu ditirminau «o»: *o portu, o ríu, o castelu, ...* mentras que us demais «u»: *u portu, u ríu, u castelu, ...* A variación afecta a mutas palabras: *iscribil - escribil, está - istá, en - in, oivil - uivil, con - cun, etcétera*. Tamén se aplica esta regla in caushu dus diminutivus que cambian a vocal u u diptongu da arrei da palabra: *cerveza - cirviciña, ovu - uviñu, beixhu - bixhiñu, ...*

▪ A -d- intervocálica

In mutas palabras nun se pronuncia a -d- intervocálica, i tampocu se iscribi: *falau, chegau, acabá* (acabada), *mollá* (mojada), etcétera. In caushu dus participius hai que prestal atención a u acentu que é necesariu marcal si a palabra acaba in unha vocal i nun marcalu si acaba in un diptongu decrecienti.

In algunhas palabras ixisti variación que dependi das palabras individuais i tamén de ca falanti. Se cumbina, ademais, cun a variación das vocais i dus diptongus i así poyin cuixistil máis formas de algunhas palabras. Pur exemplu: *necesidai - nicisidai - nicisiai, medicu - mecu - meicu, ...* Sin embargo, as formas suelin cuincidil in un lugal: *mecu* (Sa Martín), *medicu* (As Ellas), u importanti é iscribil as palabras de forma sistemática u largu de tó textu.

A elisión da -d- intervocálica poi istal acompañá pur a queya da vocal final: *ca* (cada), ... Si u risultau é monosílabu nun se acintúa ni se marca a elisión da -d-, salvu in u caushu de *tó* (todo) i *ná* (nada).

▪ Letra Ñ

U fonema palatal oclusivu nasal /ɲ/ se representha cun «Ñ», igual que in castellanu: *camiñu, anduriña, ispañol, coñocel, teñu, ...*

▪ Dígrafu NH

U fonema velar oclusivu nasal /ŋ/ se representha cun «NH»: *unha, unhas, algunha, niñunha, ...*

Esti fonema/grafía solu apareci in mui poicas palabras, pero é relevanti ya que se trata de palabras frequentis.

▪ Dígrafu LL

U fonema palatal lateral /ʎ/ se representha cun «LL», igual que in castellanu: *navalla, calli, vellu, consellu, mullel, ...*

As palabras que se pronuncian cun u fonema palatal lateral mutas vedis tenin un paralelu castellanu que se pronuncia cun unha velar fricativa sorda /x/ i se iscribi cun jota «j» u «ge, gi»: *tellau* (tejado), *millol* (mejor), *collin* (cogen), *ovella* (oveja), *iscollel* (escoger)..

▪ I latina versus Y griega

Cun «Y» griega se iscribi u primer suníu du diptongu (principiu da sílaba), ya que se trata dun suníu semiconsonánticu [j]: *ya, mayu, meyu* (medio), *proyectu, sayu, mayol, apoyu, yogur, ...*

Cun «I» latina se iscribi u sigundu elementu du diptongu = suníu semivocálicu [i], ademais as palabras dondi u suníu [i] nun é parti dun diptongu i forma sílaba cun unha consonanti: *mui, hai, críu, limón, importantí, ilmanu, ...*

As palabras dondi se incontrin us dois suníus (semiconsonanti i semivocal/vocal) [ji / ij]: «yi / iy», siguin a regra general: *cunstruyin, poyin, sayin, reyis* (sg. *rei*), *viyúa, ...*

A conjunción se iscribi cun I latina: *Carlos i María*. Ademais, in lagarteiru i mañegu a conjunción nun cambia a su forma antis das palabras que impezan pur unha /i/ «i»: *Francia i Inglaterra, María i Isabel, ...* U mismu sucedi cun a conjunción *u* que nun cambia antis das palabras que impezan pur unha /u/ «u»: *Austria u Ungría, Marisa u Úrsula, ...*

In valverdeiru se transforma a conjunción «i» in unha «e» antis da vocal /i/ pa evital cacofonía: *Francia e Inglaterra, María e Isabel*.

▪ H muda

Pur radós de itimuloxía se iscribi a H muda igual que in castellanu: *hoixhi, hola, habel, hasta, huspital, homi, humedai, hortu, ...*

As excepcións que nun correspondin cun castellanu, tamén tenin a radón itimulóxica: *ovu* (huevo, del lat. ovum), *osu* (hueso, del lat. ossum), *ocu* (hueco, del lat. occare), *ilmanu* (hermano, del lat. germanus).

▪ Letra X

A letra «X» representha varius fonemas/suníus dependendu da su pusición i da palabra concreta. In as palabras que tenin u sei correlativu in castellanu se utiliza de igual maneira, representandu /s/ a principius da palabra u in contactu cun unha consonanti: *xilófonu, ixtranjeiru, ixcalval, Ixtremadura*, tamén se pronuncia /s/ intre vocais i u final da palabra: *ixamin, ixagerau, ixistil, relax*. In topónimus cumu *México, Oaxaca, Texas* representha unha velar fricativa sorda /x/. In as tres variedais se utiliza, ademais, pa u suníu de prepalatal fricativa sorda /ʃ/: *dixu, bruixa, caixa, ...*

▪ Letras B i V

As letras que correspondin u fonema bilabial sonoru /b/ se iscribin de maneira paralela a u castellanu: *abella, viñu, verbu, vaca, vellu, ...*

Cuandu nun hai paralelu hai que cunsultal u *Diccionariu de A Fala*, pur exemplu: *devesha,...*

▪ Variación L/R

Igual que nu caushu das vocais, ixisti bastanti variación dus fonemas /l/ i /r/. Esta variación nun afecta a comprensión mutua i pur isu as dus formas son aceptablis na iscritura: *plaza - praza, árbul(i) - árbul(i), pur - pul, igleshia - igreshia (igleixa in Sa Martín), ...*

E prifiribli iscribil us infinitivus cun unha «-l» final, ya que se trata de formas que aparecin cun máis frecuencia que as acabás in «-r». Pur tantu iscribimus: *falal, iscribil, ixhugal, comel, ...*

▪ Oitrus caushus de variación

Se sulucionan in analogía a L/R i as vocais, iscribindu de acordo cun a pronunciación, pur exemplu: *tradicíós - tradicións, castañaris - castañais, otru - oitru, muñu - muiñu, dondi - ondi - dundi - undi,...*

▪ Sibilantis

U tema das sibilantis é tradicionalmenti u máis disputau intre us falantis, ya que ca lugal i ca pesoa ya ten as sus costumbris de cómu representhal as sibilantis que nun ixistin in castellanu. A idea uriginal cuandu impezamus us traballus in esta proposta foi a unificación da correspondencia suníu - grafía. Sin embargo, u largu du procesu das reuniós i discusiós chegamus a cunclusión que hai que tomal unha pustura máis flixibli pa que tos falantis se sintan idintificaus cun a ortografía. Pur esa radón esta versión propón «grafías iquivalentis», u sea, diferentis grafías cun a mesma correspondencia. As grafías iquivalentis solu tocan a dois fonemas /z/: «Š» = «SH» = «S» i /ʒ/: «Ķ» = «XH» = «X». As versióis cun diacrítica son máis tradicionais in Sa Martín (tamén a vedis iscritas cun unha letra subrayá) mentras que a «SH» istá arraigá in As Ellas. É certu que as versióis cun diacrítica se volvin difícis nu momentu de iscribil nu móvil, in cambi, as versióis «S» i «X» nun representhan a cualidai sonora da consonanti. A versión «SH» i «XH» representha cun a H a cualidai sonora das consonantis i sirvi in lugal da diacrítica, sin embargo, a sigunda das duas inda nun istá arraigá intre us falantis. A peshal das

tradições as tres variantis de ca consonanti nun tenin niñunha correspondencia cun algún dus lugaris i us falantis poyin iscollel librimenti as que le gustin máis. É recomendabili ushal us paris correspondientis de consonantis sonoras: Š - Ẋ, SH - XH, S - X, ya que siría poicu lógicu iscollel unha cun diacrítica i oitra sin ela.

U fonema /dʒ/ dibiría in realidai cumbinal unha /d/ i unha /ʒ/, sin embargo, esta cumbinación mus levaría a unha representación cun tres letras «DXH». Cumu u paralelu sordu de esti suníu /tʃ/ se representa cun unha «CH», nun é necesariu ixpresal a cualidai sonora i cumplical así a iscritura. Por esta radón u suníu /dʒ/ istá representau cun unha «DX».

In **valverdeiru** nun ixistin us fonemas /z, ʒ, dʒ/, pur u tantu us valverdeirus nun van a ushal tos grafias propostas i iscribirán conformi cun a su pronunciación: *jovis, lonji, genti, ajudal, casa, mesa, camisa, coixa, queixu, hoixi*, etcétera.

- A sibilanti interdental /θ/ se iscribi igual que in castellanu «ci, ce, za, zo, zu»: *cial, zanahoria, caza, chozu, ceu, ...* Nas palabras in as que hai variación intre /θ/ i /d/ se utiliza «z», «ce», «ci» in valverdeiru: *zagal, zorra, onci, doci, ...* i «d» in mañegu i lagarteiru: *dagal, dorra, ondi, dodi, ...*

As demais sibilantis tenin as siguientes correspondencias:

- alveolar fricativa sorda / s / «S»: *nosa, misa, osu, asal, ...*
- alveolar fricativa sonora / z / «Š» = «SH» = «S»: *caša = casha = casa, camiša = camisha = camisa, interesanti = interesanti = interesanti, tešoiru = teshoiru = tesoiru, ...*
- prepalatal fricativa sorda / ʃ / «X»: *baixu, dixu, bruixa, caixa, ...*
- prepalatal fricativa sonora / ʒ / «Ẋ» = «XH» = «X»: *ixenti = ixhenti = ixenti, cereixa = cereixha = cereixa, ixovis = ixhovis = ixovis, viaixi = viaixhi = viaixi, ...*
- prepalatal africada sonora / dʒ / «DX»: *londxi, narandxa, grandxa, mondxu, ...*

U fonema /dʒ/ tamén, a vedis, apareci a principius da palabra, peru solu se iscribi dispois de N, ya que in esta posición é sistemáticu.

U final de esti documentu hai unha tabla que aixhuará us ushuarios a resolvel as dudas respectu a ortografía das palabras cun sibilantis.

Sibilantis - lista de palabras

A sigüenti lista de palabras (versión abreviá) sirvi pa aixhual cun as dudas. In lagarteiru se ushan as grafías «SH» i «XH» mentras que in mañegu se ushan as versióis cun diacrítica «Š» i «X̄». Esti feitu nun significa que esas grafías correspondan a esi lugal, se trata dunha elección puramenti demostrativa i tantu us mañegus cumu us lagarteirus tenin tó libertai de ushal cualquera das grafías iquivalentis. Sin embargo, cunsiderandu as pusibilidais dus meyus informáticus as grafías sin diacrítica parecin máis prácticas, pur u cual se anima a us mañegus a apruvitalsi tamén das grafías «SH» i «XH».

SIBILANTIS /s/: s, /z/: sh=š, /ʃ/: x, /ʒ/: xh=x̄, /dʒ/: dx			
ispañol	valverdeñu	lagarteiru	mañegu
adj. term. en -oso	-osu	-oshu	-ošu
prefijo des+[vocal]	des-	dish-	deš-
Jálama	Xálima	Xálima	Xálima
abajo	abaju	abaixu	abaixu
ahorrar	ahorral	istuixhal	estoixhal
ajeno	ajenu	aixhenu	ajenu
añejo	añeju	aneixhu	aneixu
atadura	atillu	atixhu	atixu
ayudar	ajudal	aixhual	aixhual
ayuntamiento	ayuntamentu	aixhuntamentu	aixuntamentu
bajar	bajal	baixal	baixal
bajo	baju	baixu	baixu
besar	bixal	bixhal	beixhal
beso	beixu	beixhu	beixu
bruja	bruja	bruixa	bruixa
caja	caixa	caixa	caixa
calleja	calleja	caleixha	caleixa
callejón	callejón	calixhón	calixón
camisa	camisa	camisha	camisa
camiseta	camiseta	camisheta	camiseta
cariñoso	cariñosu	cariñoshu	cariñosu
casa	casa	cashu	caša
casado	casau	cashau	cašau
casarse	casalsi	cashalsi	cašalsi
casi	casi	cashi	caiši
caso	casu	caushu	cašu
causar	causal	caushal	caušal
cereza	cereza	cereixha	cereixa
coja	coixa	coixa	coixa
cosa	coixa	coixha	coixa

dehesa	devesa	devesha	deveša
dejar, deajo, ...	dejal, deju,..	dixal, deixu,...	deixal, deixu,...
desaparecer	desaparecel	dishaparecel	dešaparecel
desayunar	desayunal, almodal	dishayunal, almodal	dešayunal, almodal
dije, dijiste, dijo, ...	diji, dijestis, diju, ...	dixi, dixestis, dixu,..	dixi, dixestis, dixu,...
encía	encía	indxía, indxiba	ẋindxiba
famoso	famosu	famoshu	famošu
flojo	floju	froixu	floixu
flojito	flojiñu, flojitu	fruiñu, flojitu	fluixitu
freir	frixil, frital	frixhil	frixil
gente	genti	ixhenti	ẋenti
granja	granja	grandxa	grandxa
guisar	guisal	guishal	guisal
guiso	guisu	guishu	guišu
hambriento	cun fomi	ixhlambrú	fambrientu
hollín	follín	furuixhi	fulixi
hoy	hoixi	hoixhi	hoixi
iglesia	iglesia	igreshia	igleixa
interesante	interesanti	intereshanti	interesanti
jabalí	jabaril, jabalí	jabalí	ẋabaril
jabón	xabón	ixabón	xabón
jara	jara	ixhara	ẋara
jarra	jarra	ixharra	ẋarra
jaula	jaula	ixhaura	ẋaura
jeringa	xiringa	ixhiringa	ẋiringa
jornada	jorná	ixholná	ẋolná
Juan	Juan	Ixhuan	Ẋuan
judías	frenjóns	frendxós	freixós
juego	xogu	ixhogu	ẋogu
jueves	jovis	ixhovis	ẋovis
jugar	xugal	ixhugal	ẋugal
juguete	juguete	ixhuguete	ẋuguete
juntos	juntus	ixhuntus	ẋuntus
justo	justu	ixhustu	ẋustu
lagartija	lagartija	lagartixha	lagartixa
laja	laixa	laixa	laixa
lejos	lonji	londxi	londxi
mear	mixal	mixhal	miẋal
mesa	mesa	mesha	meša
monja	monja	mondxa	mondxa
Moraleja	Moraleja	Moraleixha	Moraleixa
naranja	naranja	narandxa	narandxa
naranja (color)	naranja	naranja	narandxa
países	países	paishis	países
peso	pesu	peshu	pešu
piel	pillica	peleixha	peleixa

pimentón	pimentón	aixín	aixín
pimiento	axín	pimentu	pimentu
pimiento picante	xinxá	ixhindxa	ẋindxa
pisar	pisal	pishal	pişal
posar	posal	puixhal	puixal
presentar	presental	prishental	preşental
puse, pusiste,...	pusi, pusestis,...	pushi, pushestis, ...	puşi, puşestis, ...
queja	queixa	queixa	queixa
queso	queixu	queixhu	queixu
quisiera, quisieras,..	quisiera, quisieras,...	quisherá, quisherás,...	quişera, quişeras,...
representar	represental	repreşental	repreşental
risa	risa	risha	rişá
romper mucho	esfarrapal	isfataixhal	esfataixal
rosa (color)	rosa	rosa	roşá
rosa (flor)	rosa	rosha	roşá
sortija	anelu	surtixha	anelu
sucio	porcu	lixoshu	marranu, lixoşu
tesoro	tesoiru	teshoiru	teşoiru
tijeras	tijeiras	tixheiras	tixeiras
traje, trajiste, ...	traji, trajestis, ...	truixi, truijestis, ...	truixi, truijestis, ...
usar	usal	ushal	uşal
ventaja	ventaja	ventaixha	ventaixá
viaje	viaji	viaixhi	viaixi
yerno	xenru	ixhenru	ẋenru

Asociación Cultural A Nosa Fala